

Gondolatok a többiskolás települések iskolai szegregációs jelenségéről és a méltányosság megteremtéséről

K. Nagy Emese
Hejőkeresztúri IV. Béla Általános Iskola
Eszterházy Károly Egyetem

Bevezető gondolatok

Magyarországon a rendszerváltás óta jelentős mértékben megváltoztak a társadalmi és anyagi erőviszonyok, amely folyamathoz az etnikai különbségekből származó ellentétek kialakulása is társul. A változás egyik oka a szabad piacgazdaság, a kapitalista jellegű gazdasági beállítottság kialakulása, amelyben a gazdasági és pénzügyi elit egyelőre nem ismerte fel, hogy a közös célok eléréséhez szüksége van a legalsóbb társadalmi osztály segítségére is.

A szegregáció folyamata nemcsak a gazdasági szférában érzékelhető, hanem már az iskolákban, sőt az óvodákban is. Gyakori jelenség, hogy a többiskolás településeken az oktatási és nevelési intézmények instrumentális intézményekké különülnek el, vagyis elit és felzárkóztató szegregált iskolákra, amely utóbbi intézményekre legtöbbször a többségben roma kisebbség befogadása a jellemző. A folyamat egyik kísérő eredménye, hogy míg a magasabb szocializáltságú családok gyerekeit befogadó intézmények látszólag eredményes oktatást valósíthatnak meg, addig a jelentős arányban hátrányos helyzetű gyerekeket oktató intézmények színvonala szignifikánsan gyengébbé válik. A jelenség egyik erősítője, hogy a szülők, élve szabad iskolaválasztási jogukkal, gyermekeik számára választhatnak az iskolakörzetükön kívüli oktatási intézményt is. Az eddig leírtak azt a tényt erősítik, hogy jelenleg hiányoznak azok a törvények, amelyek arról rendelkeznek, hogy az azonos településen lévő iskolák, legyen az állami vagy egyházi fenntartású, milyen szűrési stratégiát alkalmazzanak a szegregáció elkerülésére, azaz hogyan tudják kiküszöbölni az iskolák közötti ilyen irányú különbség meglétét, hogyan tudnak expresszív, tudásban és szocializáltságban heterogén intézménnyé válni.

Írásunk célja annak feltárása, hogy milyen utat választhatnak a többiskolás települések arra, hogy iskoláikban a tanulók kiegyenlítettebb teljesítményt mutassanak fel.

Fogalmi magyarázat

Témánkhoz az alábbi fogalmak leírását kapcsoljuk:

Expresszív intézmény: jellemzője a tanulói csoportok szocializáltságban való heterogenitása. Az intézményben a vezető tanulóorientált, ahol a tanulók igényeit, érdeklődését állítja a középpontba. Jellemző továbbá a tanulók egymás iránti tisztelete, egymás elfogadása.

Instrumentális intézmény: jellemzője a tanulói csoportok homogenitása. Az intézményben a vezető eredményorientált, az iskola feladatait szem előtt tartva, a tanítást, tanulást helyezi a középpontba. Jellemző továbbá a tanulók teljesítményorientáltsága.

Integráció (beolvasztás, hozzácsolás): a különböző nevelést igénylő gyerekek együttnevelése, oktatása.

Szegregáció: valamely tanulói csoport elkülönített oktatása; a fogalmat leginkább a hátrányos helyzetű, főként cigány tanulók képzésével kapcsolatban használjuk.

Az iskolák törekvései

A hátrányos helyzetű gyerekeket jelentéktelen arányban nevelő intézmények, pozíciójuk megtartásához, igyekeznek a jó teljesítményt felmutató tanulókat bevonni, ezzel biztosítva az iskola tanulmányi eredményének a megtartását. A képesség szerinti rangsorolás azonban előbb-utóbb származás szerinti rangsoroláshoz vezet. A hátrányos helyzetű gyerekeket többségben nevelő iskoláknál is ugyanez a cél, de a minőségi versenyben alulmaradnak, ezért nem marad más választásuk, minthogy a gyengébb képességű diákokkal töltsék fel a megmaradt férőhelyeket. Az iskolák egy alacsonyabb és egy magasabb színvonalú oktatási intézményekké válnak szét, ahol a „színvonalat” a tanulók kompetenciamérésen elért eredménye jelenti. A szegregálódás miatt a rosszabb helyzetből induló diákok eredményére az alulteljesítés lesz a jellemző, vagyis a szegregált oktatás mélyíti az iskolák közötti különbségeket.

Egyes kutatók arra irányítják rá a figyelmet, hogy a hátrányos helyzetű gyerekeknél sokkal jelentősebb előrehaladást lehet elérni azokban az intézményekben (expresszív intézmények), ahol a hátrányos és nem hátrányos helyzetű gyerekeket együtt nevelik (*E. Cohen – Rachel Lotan 2014; K. Nagy 2015, 2017*). E törekvésnek az szab határt, hogy bár az ország hosszú távú társadalompolitikájának célja az, hogy a szegregáció negatív hatásait mérsékelje, az általános iskolák között fellelhető különbségek nagymértékben elősegítik a társadalmi egyenlőtlenségek továbbörökítését.

Szegregációs törekvések

A hátrányos helyzetű gyerekek gyengébb teljesítményének okai között tartjuk számon a szegényes szókincsüket, amelyet kötelező óvodai nevelésük mérsékelni igyekeznek. Ennek következménye, hogy még azokban az iskolákban is, amelyek integráló intézményként hirdetik magukat, legtöbbször elkülönített, például nem tagozatos osztályokba küldik ezeket a gyerekeket, ahol integrált oktatásuk eleve megoldhatatlan. A tagozatos, legtöbbször tehetséggondozó jelzővel ellátott osztályok létrehozásán kívül erős szegregációt segít elő a

- felzárkóztató, kislétszámú osztályok indítása,
- külön osztály (iskola) létrehozása a cigány etnikum számára,
- roma kisebbségi oktatás címen külön osztály indítása,
- a hátrányos helyzetű tanulók magántanulói státuszba helyezése,
- adott településen lévő több iskola közötti differenciálás, egyes intézmények szegregációs szerepvállalása.

Azonban kérdésként merül fel, hogy valóban szegregálnak a tehetséggondozó programok?

A tehetséggondozó programok azzal a céllal jönnek létre, hogy intézményes kereteket biztosítsanak a tehetséggondozásnak, ahol a kiemelkedő szellemi tehetséget mutató gyerekeknek intenzívebb, szélesebb képzést tudnak biztosítani. Kérdés, hogy az ilyen csoportok, osztályok kialakítása mennyire vezet a klasszikus értelemben vett szegregációhoz.

Intézményi szint

A gyerekek közötti képességbeli különbségek ráirányítják a figyelmet az átlagtól eltérő képességekkel rendelkező tanulókra, a tehetségesek iskolai tevékenységére. A rugalmas gondolkodás, az alkotóerő, kreativitás és a kiválóságra való hajlam kitüntetett figyelmet érdemel. Az ilyen képességekkel bíró tanulókat iskolai fejlesztésben, tehetséggondozásban kell részesíteni. A tehetséggondozás célja nem az elitképzés, elitnevelés, a szegregáció kell, hogy legyen, a tehetséggondozás célja az elkallódás, a szétszóródottság megakadályozása, amely gondozásba beletartoznak a hátrányos helyzetű tanulók is.

A tehetséggondozás a hátrányos helyzetű csoportok számára azonban akkor lehet sikeres és eredményes, ha a pedagógusok minél többet tudnak a gyermek társadalmi-kulturális környezetéről, háttéréről, hiszen ennek segítségével lesznek képesek adekvát megoldásokat alkalmazni a pedagógiai folyamat során, így tudják leginkább ellátni a gyermekek differenciált nevelési feladatát. A hátrányos helyzetű gyerekek elkallódottságának, szétszóródottságának megakadályozásához azonban szükség van olyan oktatási-nevelési módszerek kidolgozására, amelyeknek segítségével teljesíthetők lesznek azok az elvárások, amelyekkel a tehetséggondozásban résztvevők egyenlő eséllyel indulhatnak. Ha az iskola érzékeny a tanulói populáció különböző csoportjainak szükségleteire, elfogadó kulturális és szociális légkört hoz létre a gondozottak minden csoportjával szemben, valamint az iskolai élet egészének területét átfogó, egységes kultúra-érzékeny szemlélettel rendelkezik, akkor a tehetséggondozást nem kultúrafüggő, etnikai hovatartozást tekintetbe vevő tevékenységként szervezi. Ilyen szervezés mellett a különböző etnikai csoportokból, társadalmi osztályokból érkező gyermekek egyenrangúságot, azonos státuszt kapnak a tehetséggondozás tekintetében.

A tehetséggondozó szakkörök, tevékenységek elkülönítők, de nem minden esetben károsak, szegregációnak minősülnek. Ha így lenne, akkor nem volna helyes támogatni a művészetekben, zenében, táncban, képzőművészetben, sportban tehetséget mutató gyerekek külön iskoláit sem. A tehetséggondozás tehát a szellemiekben tehetséges gyerekeknek a külön képzését szolgálja, tekintet nélkül a hátrányos helyzetre, az etnikai, nembeli stb. hovatartozásra. A szellemi tehetség kibontakoztatása pedig az egyik legfontosabb nemzeti ügyünk.

Társadalmi szint

A tehetséggondozás szegregációjának problémája társadalmi szintű: a társadalmi vagy etnikai szempontok szerinti szelekció elkerülhetetlenül magával hozza a képesség szerinti szelekciót is. Mivel iskolarendszerünk erősen szelektív, az iskolai szegregáció mechanizmusai közvetlenül a gyerekek képességei szerint szelektálnak. Az iskolák közötti szegregáció a tanulói teljesítményben jelentkező problémák kumulálódását vonja maga után. A hátrányos helyzetű gyermekek iskolán belüli arányának növekedésével számítani kell az oktatás színvonalának csökkenésével, amely probléma hatással van a tehetséggondozásra is.

A tanulók tudásának alakulásában és iskolai előmenetelében meghatározó szerepet játszik a tanári munka minősége: oktatási rendszerünk erős szelektív hatása miatt úgy tűnik, hogy azokban az iskolákban, ahol több a hátrányos helyzetű tanuló, ott gyengébb a hozzáadott érték és a munkaerő-ellátottság. Ha egy tanár hatékony, akkor hatékonyan

képes befolyásolni a tanulói teljesítményeket bármely kezdeti teljesítményszintről. Ha viszont nem hatékony, akkor az irányítása alatt tanuló diákok tanulmányi előmenetele nem lesz megfelelő, akár alacsony, akár magas teljesítményszint is a kiinduló állapot. Ha a diákokat tartósan gyenge tanárok oktatják (legyen az jó és a gyenge teljesítményt felmutató iskolákra egyaránt), az a képzés végére mélyen az átlag alatti teljesítményszintjére nivellálja a kezdetben esetlegesen messze átlag fölötti teljesítményű tanulók – beleértve a hátrányos helyzetű tanulók – teljesítményét is. Ha viszont a diákokat tartósan jó tanárok oktatják (legyen az jó és a gyenge teljesítményt felmutató iskolákra egyaránt), az fölfelé – a jó képességű diákok teljesítménye irányában – nivellálja hosszú távon a tanulói teljesítményeket. A probléma abból adódik, hogy a jobb teljesítményű/képességű tanárok szívesebben vállalnak munkát olyan iskolákban, ahol az átlagosnál jobb teljesítményűek a diákok. A rossz/képzetlen/gyengébb képességű tanárok nagy valószínűséggel kiszorulnak a rosszabb teljesítményű tanulók iskoláiba.

A hátrányos helyzetű tanulók eredményes tehetséggondozását tehát nagymértékben befolyásolja a domináns minta, vagyis a tanári képességek és a tanulói teljesítmények pozitív korrelációját előidéző szelekció. Ez pedig erősen jobbra szelektív iskolarendszerünkkel együtt szegregáló hatást fejt ki.

Integrációs törekvések

Az integrációs törekvés célja az oktatási intézmények közötti, illetve intézményen belüli szegregáció csökkentése, a hátrányos helyzetű gyerekek minőségi oktatásának a megszervezése, a képességük és érdeklődésük szerinti továbbtanulásuk elősegítése, későbbi munkaerő-piaci esélyeik javítása érdekében. A sikeres integráció olyan oktatásszervezési keret megvalósítását jelenti, amelyben minden gyerek előzetes, otthonról hozott tudását és kultúráját értéként képviseli. Az interperszonális és csoportszociális képességek tudatos fejlesztésével a gyerekek egymást segítő közösségei megszületése elérhető. A folyamatban a pedagógusoknak széleskörű módszertani repertoárral, a képességekre, különbségekre figyelő, egyénre szabott pedagógiai eszközök és oktatási mérőrendszerek ismeretével kell rendelkezniük, amelye folyamatban az alábbiakra érdemes fókuszálni:

- a pedagógusok módszerbeli váltásának az elősegítése (személyre szabott differenciálás, kooperatív, kollaboratív tanulás előtérbe helyezése, státuszkezelő csoportmunka napi gyakoriságú alkalmazása),
- a pedagógusok előítéletességének a megszüntetése, ezzel segítve a teljesítménybefolyásoló pygmalion effektus kikerülését,
- az iskola és a szülők kapcsolatának az erősítése, átgondoltabbá tétele, amely nem az általában ismert kooperációt jelenti, hanem az egyes személyek (pedagógus- adott szülő) között megvalósuló kapcsolatot,
- komplex intézményfejlesztési terv megvalósítása,
- a pedagógusképzésnek, pedagógus továbbképzésnek a fenti célokhoz történő igazítása.

Az integráció megvalósulása még mindig nem kiforrott hazánk oktatásában, ezért a hátrányos helyzetű csoportok esetében ma még a „nem szegregált formájú oktatás” fogalom használata a helyesebb az integrált oktatás meghatározás helyett.

Szülői háttér befolyásoló ereje

Egy középosztálybeli jó anyagi körülményekkel rendelkező család, fontolóra tudja venni, hogy a lakóhely körzetében lévő félórányi ingázással elérhető intézmények közül melyiket válassza. A kiszemelt intézménybe történő bejutás, a magasabb társadalmi osztályban történő elhelyezkedés miatt nagyobb eséllyel történik meg, mint egy szegényebb anyagi körülményekkel és társadalmi pozícióval rendelkező család esetében. A szegény család költségvetését az iskolába járás amúgy is nagyobb hányaddal terheli meg, aminek hatására inkább a lakhelyhez közelebbi, kevésbé színvonalas intézményt választják. A hasonló eredménnyel végző diákok esetében, egy frekvenciátalibb iskola által nyújtott előképzettség a továbbtanulásban újabb előnyt jelent. Így az iskolaválasztásból származó különbség tovább nő. A jobb képzettség jobb állást jelent, ami az anyagi jólétet tovább biztosítja, viszont a hasonló szintű, de kevésbé nívós intézményből kikerült diákok munkapiaci megítélése a társadalmi háttér, „kapcsolatok” etnikai hovatartozás „diszkrimináció” miatt rosszabb a szegény családok számára. A különbség tehát tovább fokozódik.

A pedagógusok feladata a méltányosság, azaz az egyenlő esélyek megteremtéséhez

A méltányosság a tananyaghoz való egyenlő hozzáférést jelenti minden gyermek számára, amelyet a többféle képesség felhasználásának a lehetősége mellett az osztálytársak között létrejött, azonos vagy viszonylag azonos státuszról történő kommunikáció segít. Célja, hogy minden gyermek számára ne csak esélyegyenlőséget, hanem *egyenlő esélyt* biztosítsunk képességeinek a kibontakoztatásához. A lemorzsolódás megakadályozásához a tudásban és szocializáltságban heterogén összetételű osztályok és tanulói kiscsoportok szervezése kiemelt figyelmet élvez, vagyis **tudatosan arra kell törekedni, hogy az eltérő képességű, motiváltságú és tudású tanulói összetételű osztályokat, iskolák támogatást élvezzenek.**

Ehhez a pedagógus rendelkezzen ismeretekkel

- a tanulók előzetes tudásáról, érdeklődéséről, státuszáról és személyközi kapcsolatairól;
- a tudásban heterogén tanulói csoportok sikeres nevelésének-oktatásának a stratégiájáról, módszereiről, eszközeiről;
- a többféle képesség felhasználásának a lehetőségeiről, annak a tanulói státuszkezelő és a tanulás eredményességét segítő hatásáról.

A pedagógus legyen képes

- a különböző céloknak megfelelő, átgondolt stratégiákhoz a motivációt, a differenciálást, a tanulói aktivitást biztosító, a tanulók gondolkodási, probléma-megoldási és együttműködési képességének fejlesztését segítő módszerek, szervezési formák kiválasztására, illetve megvalósítására;
- előtérbe helyezni a komplex pedagógiai tevékenységet és képes mindezek által az egyéni és a csoportos tanulást támogató pedagógiai folyamatok tervezésére és kivitelezésére.

A pedagógus tartsa fontosnak

- az osztálytermen belüli méltányosság megteremtését;
- az önszabályozó tanulás támogatásához szükséges tudás és képesség megszerzését;
- a tanulók innovációs készségének a fejlesztését;
- a kognitív képességek mellett a szociális viselkedés fejlesztését.

Összegző gondolat

Az integráció megteremtéséhez hosszú az út, amelynek még csak az elején állunk. Átgondolt intézményszervezéssel azonban elkerülhetővé válik, hogy a többiskolás településeken az elsősorban a tanítást-tanulás feladatát felvállaló iskolák a társadalmi megkülönböztetés és státusz-átörökítés helyszínévé váljanak.

A státuszátörökítés elkerülésére mutatnak jó példát a Hejőkeresztúri Modell – Komplex Instrukciós Program hálózat iskolái (www.komplexinstrukcio.hu).

Hivatkozás

Cohen, G. E. – Lotan, A. R. (2014): *Designing Groupwork Strategies for heterogeneous classrooms*. Teachers College, Columbia University. New York – London.

K. Nagy Emese (2015): *KIP Könyv I-II*. Miskolci Egyetemi Kiadó